

ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ІНШІЙ СТОРОНІ: ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ТА РОЛІ ПРОКУРОРА У ДОТРИМАНІ ЇЇ ВИМОГ

ВАСИЛЬЄВ Андрій Олександрович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.10

В статті досліджується процесуальна форма відкриття матеріалів у кримінальному провадженні другою стороною як гарантія прав його учасників і спосіб забезпечення ефективного виконання завдань розслідування. Зазначено на вівідуючу роль прокурора по здійсненню процедури відкриття матеріалів у кримінальному провадженні другою стороною.

Ключові слова: кримінальне провадження, прокурор, відкриття матеріалів у кримінальному провадженні другою стороною, забезпечення прав учасників розслідування.

Постановка проблеми

Для досягнення завдань кримінального провадження особливу важливість становить належне вчинення процесуальних дій, які сприяють реалізації засад цього провадження, забезпеченню прав, свобод та законних інтересів його учасників. Прикладом такої процесуальної дії є відкриття матеріалів іншої сторони, яке слід розглядати, як засіб реалізації засад верховенства права, змагальності, права на захист, а також як умову забезпечення прав підозрюваного та потерпілого. В контексті здійснення відкриття матеріалів іншої стороною найбільшої уваги, враховуючи їх роль та значення, заслуговують питання кримінальної процесуальної форми (процесуального порядку) проведення цієї дії. І від вирішення низки теоретичних та практичних аспектів її реалізації прокурором, слідчим залежить можливість досягнення завдань кримінального провадження, зокрема в частині охорони

прав, свобод та законних інтересів його учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Незважаючи на те, що питанням відкриття матеріалів іншої сторони у кримінальному провадженні науковцями було присвячено багато праць (Ю.П. Аленін, Ю.М. Грошевий, С.О. Ковальчук, К.Є. Лисенкова, В.А. Осмолян, С.А. Паршак, С.Б. Фомін та ряд інших), але, як свідчить аналіз фахової літератури, окремі питання процедури відкриття матеріалів іншої сторони викликають труднощі у їх тлумаченні та реалізації, що призводить до неоднакового застосування слідчими та прокурорами норм § 3 гл. 24 КПК України. І хоча науковцями та практиками опрацьовані відповідні рекомендації, які стали підґрунтям для удосконалення тексту ст. 290 КПК України, але ще й досі залишаються невирішеними окремі питання процесуального порядку відкриття матеріалів іншої сторони.

Не вирішені раніше проблеми

Окремі прогалини в дослідженні питання процесуального порядку відкриття матеріалів іншої сторони, ролі у його реалізації прокурора, не тільки перешкоджають належній реалізації засад кримінального провадження під час здійснення цієї процесуальної дії, але й не сприяють підвищенню рівня забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників процесу. На те, що

окремі положення чинного законодавства в частині регламентації ознайомлення з матеріалами досудового розслідування потребують удосконалення, вказується і у фаховій літературі [1, с. 130].

Метою статті є аналіз кримінальної процесуальної форми відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні.

Виклад основного матеріалу

Кримінальна процесуальна діяльність становить систему дій учасників кримінального провадження та сукупність численних відносин, що виникають між ними [2, с. 7-8]. І від якості та ефективності правового регулювання порядку її здійснення залежить кінцевий результат такої діяльності – досягнення завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Тому актуальними для сучасної науки кримінального процесу залишаються питання удосконалення його процесуальної форми (порядку). При цьому, відповідно до ст.ст. 9, 36 КПК України, обов'язок по неухильному додержанню вимог кримінального процесуального законодавства у кримінальному провадженні покладено на прокурора. Саме з позицій повноти врегулювання процесуального порядку відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні та ролі у його дотриманні прокурора і розглянемо основне питання статті.

Здійснення прокурором кримінальної процесуальної діяльності, у тому числі і на етапі закінчення досудового розслідування, під час відкриття його матеріалів іншій стороні визначається кримінальним процесуальним законодавством. Це законодавство детально визначає повноваження прокурора (ст. 36 КПК України) у кримінальному судочинстві, підстав, форм та процесуального порядку здійснення ним відповідних процесуальних дій (глави 18, 20, 21, 24 КПК України). Тобто воно установлює процесуальну форму кримінального провадження в цілому та процесуальну форму діяльності прокурора у кримінальному процесі зокрема. Ця форма, яка «включає дотримання юридичних процедур, виконання певних процесуальних умов та забезпечення гарантій

у кримінальному провадженні» [2, с. 14], як засіб правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності прокурора, спрямовує його дії на ефективну реалізацію мети функціонування прокуратури (ст. 1 Закону України «Про прокуратуру») та виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Тому відзначимо, що кримінальна процесуальна форма відіграє важливу роль не тільки в частині надання правової визначеності процедурі кримінального провадження. Діє вона і як гарантія у кримінальному процесі, на що вказано у фаховій літературі [3, с. 20].

Таким чином, дотримання прокурором вимог процесуальної форми на етапі закінчення досудового розслідування під час відкриття його матеріалів іншій стороні, слід розглядати як засіб охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження та швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення. Як відзначено в літературі, відкриття матеріалів іншій стороні та ознайомлення сторін з матеріалами кримінального провадження, є процесуальною гарантією здійснення права на захист для підозрюваного, захисту інтересів сторін та одночасно засобом перевірки повноти, всебічності та неупередженості проведеного досудового розслідування [1, с. 127; 4, с. 714].

Стосовно правової регламентації порядку відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні, то його визначено у ст. 290 КПК України, а щодо окремих питань цей порядок додатково уточнено у ст. ст. 42, 64-1, 219, 219, 220, 254, 301, 317, 324, 517 КПК України. Аналіз наведених норми КПК України відмітимо низку моментів, які, як вважається, можуть бути об'єктом наукового та практичного аналізу з метою їх удосконалення.

Так, насамперед звертає на себе увагу питання визначення можливості учасників кримінального провадження бути включеними у кримінальні процесуальні відносини з приводу відкриття матеріалів досудового розслідування іншій стороні. Мова йде про підозрюваного, його захисника, законного представника, захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусо-

вих заходів медичного чи виховного характеру, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільного позивача та відповідача, їх представників та законних представників (ч.ч. 1, 7, 8 ст. 290 КПК України). Наприклад, до прав підозрюваного віднесено право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 221 цього Кодексу, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу (п. 14 ч. 3 ст. 42 КПК України). Таке право має і представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (п. 2 ч. 4 ст. 64-1 КПК України). Дещо схожа правова можливість надана і потерпілому, але він не має права вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК України (п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України). Така ж сама можливість на підставі бланкетних норм (ч. 3 ст. 61 КПК України) надана цивільному позивачеві, а щодо цивільного відповідача, то він має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову (ч. 3 ст. 62 КПК України). Тобто законодавець у цілому забезпечує права вказаних суб'єктів кримінального провадження, що зроблено шляхом посилання на них у тексті ст. 290 КПК України, як на учасників цієї процесуальної дії, а також включення до їх процесуального положення, відповідного права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження на етапі закінчення досудового розслідування.

Але дещо інша ситуація склалася з правовою регламентацією можливості участі у відкритті матеріалів досудового розслідування іншої стороні представника потерпілого та законний представник потерпілого. При цьому, відповідно до ч. 4 ст. 58, ст. 59, ч. 5 ст. 44 КПК України, вони користуються процесуальними правами особи, інтереси якої вони представляють. Однак право ознайомитися з матеріалами досудового розслідування під час відкриття його матеріалів згідно зі ст. 290 КПК України слід розглядати як особисте процесуальне право потерпілого. Тобто реалізація цього права здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представникові. Але

у ч. 7 ст. 290 КПК України як представник, так і законний представник потерпілого чомусь не згадуються. На цей недолік вказують і інші фахівці [5, с. 89-90; 6, с. 193], зауважуючи при цьому, що не зрозумілою є позиція законодавця щодо надання права знайомитись з матеріалами провадження представнику цивільного позивача та цивільного відповідача і обмеження у даному праві представника потерпілого [1, с. 127].- Вважаємо таку ситуацію такою, що пов'язана із обмеженням як процесуальних, так і взагалі прав та законних інтересів потерпілого. Зокрема щодо надання потерпілому права мати представника вказано, що воно покликане забезпечити його кваліфікованою правовою допомогою, що впливає із положень ст. 59 Конституції України, а інститут представництва є однією із важливих процесуальних гарантій права на судовий захист, що разом з іншими засобами забезпечує потерпілому доступ до правосуддя [4, с. 196]. Таким чином, відсутність вказівки на представника потерпілого та його законного представника у ст. 290 КПК України, як таких, що мають право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, штучно обмежує потерпілому доступ до правосуддя. Тому слід прямо передбачити залучення представника потерпілого та його законного представника до участі у відкритті матеріалів досудового розслідування іншої стороні. Зокрема, слушно було б зробити це шляхом перелічення цих осіб у ст. 290 КПК України. До речі, така пропозиція свого часу була висловлена Ю.П. Аленіним, С.А. Паршаком [1, с. 128; 5, с. 90], але й досі законодавець не усунув цей недолік регламентації процесуального порядку відкриття матеріалів досудового розслідування іншої стороні. Щодо обсягу ознайомлення представника потерпілого та його законного представника з матеріалами кримінального провадження, то погодимося із думкою С.Б. Фоміна, що, якщо розслідувані злочинні дії цілком посягали на інтереси потерпілого, то з цими матеріалами знайомляться він і його представники, а надання для ознайомлення матеріалів про інші злочини, які не пов'язані безпосередньо з інтересами потерпілого, може лише затягнути закінчення досудово-

го розслідування [7, с. 22]. Принаймні саме такий обсяг ознайомлення потерпілого з матеріалами кримінального провадження передбачено п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України.

У контексті наведеного вище виникає питання: а чому потерпілий, цивільний позивач та відповідач лише повідомляються про відкриття матеріалів досудового розслідування іншій стороні, але не мають, як підозрюваний, права вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК України? Як вбачається, ці особи також повинні бути наділені таким правом. Це в більшому ступені відповідатиме змісту таких засад кримінального провадження, як верховенство права, рівність перед законом і судом, а також змагальність сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Окремо зауважимо, що законом не врегульовані питання у випадках відмови сторони захисту, потерпілого, його представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження тощо, від реалізації ними цього права або неможливості такої реалізації, а також наслідки такої відмови або неможливості реалізації вказаного права. Як вважається, оскільки отримати доступ та узяти участь у ознайомленні з матеріалами досудового розслідування - це суб'єктивне право вказаних учасників кримінального провадження, то і його реалізація здійснюється ними особисто і на власний розсуд. З іншого боку, такий розсуд має бути певним чином обмежений, щоб уникнути зловживання своїми процесуальними правами з боку окремих учасників кримінального провадження. У подальшому можливість такого ознайомлення в певній частині передбачена на інших етапах кримінального провадження, зокрема під час підготовчого провадження (ст. 317 КПК України), а також під час судового розгляду (ч. 4 ст. 324 КПК України). Тому до ст. 290 КПК доцільним є включення вказівки на те, що: «Відмова особи від доступу до матеріалів досудового розслідування або неможливість на даний час реалізації особою цього права з поважних причин не позбавляє її можливості в подальшому ознайомитися з цими матеріалами до початку судового засі-

дання в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 317 цього Кодексу». Вважаємо, що ч. 2 ст. 317 КПК України за своїм змістом визначає ту ж саму процесуальну дію, яка регламентована ч.ч. 3-5 ст. 290 КПК України.

Звернемо увагу і на відсутність чітких приписів щодо строків виконання прокурором або за його дорученням слідчим дій по повідомленню сторін про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. У ч. 1 ст. 290 КПК України йде мова про те, що такі дії пов'язуються із визнанням прокурором або слідчим зібраних під час досудового розслідування доказів достатніми, зокрема для складання обвинувального акту. Однак, слід звернути увагу, що як прокурор, так і слідчий обмежені в строках досудового розслідування, які чітко регламентовані (ст. 219 КПК України) і носять обмежувальний характер. Саме їх збіг покладає на прокурора або слідчого обов'язок закінчити досудове розслідування у передбаченій законом формі (ч. 2 ст. 283 КПК України). Більше того, саме прокурор має забезпечити проведення досудового розслідування у розумні строки (ч. 2 ст. 28 КПК України). Відповідно, юридичним фактом, який обумовлює необхідність вчинення прокурором, слідчим дій щодо повідомлення сторін про завершення досудового розслідування та надання доступу до його матеріалів, є не тільки визнання цими посадовими особами зібраних під час досудового розслідування доказів достатніми для складання, зокрема, обвинувального акту, але й також факт закінчення його строків.

Певним варіантом вирішення цього питання стала свого часу пропозиція, зокрема С.Б. Фоміна, щодо невиключення часу для ознайомлення в строк розслідування, що, на його думку, повною мірою вписується у концепцію нового КПК, адже у такому разі розумність строків кримінального провадження залежатиме від поведінки заявників, що становить об'єктивну обставину, що не ставиться у провину державі-відповідачу [7, с. 24], тобто прокуророві або слідчому. І законодавцем це було ураховано шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу

України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження» від 16.03.2017 № 1950-VIII, яким строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України, не включається у строки, передбачені ст. 219 КПК України. Однак відповідне правило має бути передбачено і щодо порядку відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні. Тому доцільно формулювання ч. 1 ст. 290 КПК України викласти в наступній редакції: «Прокурор або слідчий за його дорученням, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, але не пізніше закінчення встановлених законом строків досудового розслідування, зобов'язані повідомити підозрюваному ..., про завершення досудового розслідування та надання йому доступу до матеріалів досудового розслідування». Вважаємо, що таке формулювання сприятиме приведенню процесуальної форми відкриття матеріалів досудового розслідування іншій стороні до вимог засади розумності строків.

Також звернемо увагу на недостатню повну, на наше переконання, правову регламентацію питання письмового підтвердження сторонами, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, факту надання їм доступу до матеріалів. Насамперед це стосується вимог процесуальної форми щодо документу, у якому знаходиться відображення факту надання такого доступу. На цей час ч. 9 ст. 290 КПК України лише передбачає зобов'язання сторін письмово підтвердити факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів. Тобто в КПК визначена лише письмова форма цього документа, але у якому документі це має фіксуватися (протокол, повідомлення, розписка, заява тощо), закон безпосередньо не визначає. Зокрема, на цей недолік було звернуто увагу Ю.П. Аленінін [5, с. 92]. Свого часу у КПК України 1960 року в ч. 3 ст. 218 протокол був прямо передбачений як засіб фіксації факту оголошення обвинуваченому про закінчення слідства і пред'явлення йому

матеріалів справи для ознайомлення. Звісно, що шляхом тлумачення КПК України, а саме його ст. 104, можна зробити висновок, що хід та результати цієї процесуальної дії повинні відображатися у протоколі. На практиці, що підтверджується і іншими фахівцями, стороною обвинувачення це фіксується у протоколі про надання доступу до матеріалів досудового розслідування, який складається окремо для сторін та їх представників [1, с. 129; 5, с. 92]. Однак, вважаємо, що це питання у ст. 290 КПК України слід врегулювати більш чітко.

Так само не вирішено питання про фіксацію виду та обсягу матеріалів, які надано для ознайомлення, адже у відповідному письмовому підтвердженні закон вимагає зазначити найменування таких матеріалів. Це зауваження пов'язано із таким елементом кримінальної процесуальної форми, як послідовність вчинення процесуальних дій. Вважаємо, що законодавцем воно дещо не дотримано. Так, ч. 9 ст. 290 КПК України ставить вимогу, що після ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження вони мають письмово підтвердити факт надання їм доступу до них із зазначенням найменування таких матеріалів. Ця вимога передбачає проведення слідчим систематизації матеріалів кримінального провадження, тобто виконання вимог, передбачених ст. 291 КПК України. Але у такому разі ця дія мала б передувати повідомленню прокурором або слідчим учасників провадження про завершення досудового розслідування та надання доступу до його матеріалів. На цей недолік правового регулювання досліджуваного порядку звернуто увагу у фаховій літературі, з урахуванням чого вчені пропонують, у чому ми з ними згодні, внесення відповідних змін до ст. 290 КПК України. Такі зміни, як слушно зауважує Ю.П. Аленінін, С.А. Паршак, повинні стосуватися того, що матеріали завершеного досудового розслідування повинні пред'являтися учасникам кримінального провадження в підшитому та пронумерованому вигляді та скріплені печаткою органу, який здійснював досудове розслідування [1, с. 128; 5, с. 90]. Нагадаємо, що подібне правило мало місце у ч. 5 ст. 218 КПК України 1960 року,

яка передбачала, що матеріали досудового слідства пред'являються для ознайомлення підшитими і пронумерованими. Звісно, як відмічають фахівці, на практиці сторона обвинувачення подає матеріали в підшитому, пронумерованому виді з описом матеріалів, сторона захисту, у свою чергу, надає матеріали в довільній формі [8, с. 159]. Але з метою врегулювання цього положення у КПК України ч. 4 ст. 290 доцільно доповнити реченням аналогічним ч. 5 ст. 218 КПК України 1960 року.

Окремо дослідники вказують, що закон не передбачає права сторін після ознайомлення з відкритими матеріалами досудового розслідування на з'явлення відповідних клопотань, що розглядається вченими, як недолік правового регулювання цієї процесуальної дії, адже учасники кримінального провадження фактично позбавляються права мати реальну можливість контролювати повноту, всебічність і неупередженість розслідування. На цій підставі, з чим ми повністю згодні, фахівці пропонують надати право сторонам після ознайомлення з матеріалами заявляти клопотання, які повинні розглядатися в порядку ст. 220 КПК України [1, с. 129; 5, с. 90-91; 8, с. 159]. Однак це питання потребує більш докладного та окремого дослідження, як і питання відкриття сторонами одна одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду. З приводу чого слушно вказано, що це положення залишається незрозумілим, адже відкриття матеріалів іншій стороні під час судового розгляду в новому КПК не передбачене [7, с. 25].

Висновки

Кримінальна процесуальна форма процесуальної діяльності по відкриттю матеріалів кримінального провадження іншій стороні виступає гарантією прав його учасників та засобом забезпечення ефективного виконання завдань кримінального провадження в межах першої його стадії.

Чинна редакція ст. 290 КПК України містить низку неточностей, фактів неповноти визначення прав окремих учасників цієї процесуальної дії, нечітко регламентує послідовність окремих дій, які передують

ознайомленню з матеріалами досудового розслідування тощо, що слід вважати недоліками правового регулювання процесуальної діяльності по відкриттю матеріалів кримінального провадження іншій стороні, де такий стан не відповідає концепції нового КПК України, який побудований на засаді верховенства права.

Враховання, у тому числі шляхом внесення відповідних змін та доповнень до тексту ст. 290 КПК України, наведених вище положень, їх більш повна та обґрунтована реалізація у практичній діяльності прокурорів та слідчих, сприятимуть досягненню завдань кримінального провадження, що спрямовано на посилення гарантій прав, свобод та законних інтересів його учасників, що і є одним із призначень кримінальної процесуальної форми.

Процесуальним обов'язком прокурора є вжиття заходів щодо забезпечення дотримання при відкритті матеріалів кримінального провадження іншій стороні вимог засад верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, забезпечення права на захист, а також змагальності сторін. Це зайвий раз вказує на винятково важливу, керівну роль прокурора на етапі закінчення досудового розслідування, що характеризує питання його кримінальної процесуальної діяльності як перспективне щодо дослідження проблематики підвищення ефективності здійснення кримінального провадження.

Також як напрям подальших досліджень кримінальної процесуальної діяльності прокурора на етапі закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, слід вважати питання забезпечення прокурором прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Література

1. Паршак С. А. Деякі аспекти забезпечення прав учасників кримінального провадження під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Наше право 2015. № 4. С. 126-130.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується процесуальна форма відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні як гарантія прав його учасників та засіб забезпечення ефективного виконання завдань розслідування. Вказано на провідну роль прокурора по дотриманню процедури відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні.

Ключові слова: кримінальне провадження, прокурор, відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні, забезпечення прав учасників розслідування.

SUMMARY

The article examines procedural form of disclosing materials of the criminal proceedings to the other party as a guarantee of the right of the participants of criminal proceedings and the means for ensuring effective implementation of the tasks of the investigation. The article emphasizes the leading role of the prosecutor in ensuring the procedure of disclosing materials of the criminal proceedings to the other party.

Key words: criminal proceedings, prosecutor, disclosing materials of the criminal proceedings to the other party, ensuring the rights of participants of the investigation.

2. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.. Харків: Право, 2013. 824 с.

3. Кримінальний процес України: загальна частина: підручник / О. О. Волобуєва, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов та ін. К: НД «Дакор», 2015. 172 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2013. 768 с.

5. Аленін Ю. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК

України: здобутки та прорахунки. Юридичний вісник. 2013. № 4. С. 89-94.

6. Ковальчук С.О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження. Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ. 2013.- № 2. С. 190-195.

7. Фомін С. Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? Адвокат. 2012. № 7. С. 21-25.

8. Лисенкова К. Відкриття сторонам матеріалів кримінального провадження. Науковий часопис Національної академії прокуратури України 3'2016. С. 156-163.